

УДК 341.1/8: 342.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.29>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВА НА ОСВІТУ

Пирога І.С.,*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2798-7795>**e-mail: ihor.pyroha@uzhnu.edu.ua*

Пирога І.С. Міжнародні стандарти та нормативно-правові аспекти права на освіту.

Вказується, право на освіту є фундаментальним природним правом людини «другого покоління», значущою сферою життя людей, держав та всього світового співтовариства, реалізація якого сприяє соціально-економічному розвитку і навіть всебічному розвитку особистості. Значимість забезпечення права на освіту обумовлена тим, що це право розглядається у двох аспектах: як саме право на освіту; як засіб для реалізації інших прав людини у взаємозв'язку з цілями сталого розвитку. Незважаючи на особливу значимість реалізації права на освіту, на сьогоднішньому етапі проблема забезпечення доступу до здобуття освіти для всіх залишається гострою та актуальною для багатьох держав. Крім того, відсутність універсальної моделі освіти на міжнародному рівні викликає суттєву диспропорцію у забезпеченні доступу до освіти у різних державах, що зумовлює необхідність міжнародно-правового співробітництва.

Стаття присвячена дослідженню ціннісної характеристики освіти у міжнародному аспекті. На основі аналізу міжнародних та регіональних актів освіта представлена автором як цінність міжнародного права, що сприяє відображенню актуальних питань реалізації конституційного права на освіту. Автор приходить до висновку, що роль міжнародного співробітництва в галузі освіти зростає, торкаючись самих широких верств населення всієї земної кулі. Особливу увагу приділено розумінню принципу рівності права на освіту. Проводиться аналіз міжнародних актів у сфері рівності права на освіту. Вказано на розвиток права на освіту в сучасних умовах розвитку державності. Розглядаються основні напрямки міжнародно-правового співробітництва у сфері забезпечення права на доступну та якісну освіту для всіх. Виділено проблеми забезпечення права на освіту на універсальному рівні, у тому числі пов'язані зі змінами у системі освіти, спричиненими пандемією Covid-19. Мета роботи – вияв-

лення особливостей міжнародно-правових механізмів забезпечення права на освіту, яка була досягнута за допомогою використовуваних у роботі загальнонаукових (діалектичний метод, методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та приватно наукових методів (юридичний аналіз, порівняльно-правовий метод). Сформульовані висновки показують необхідність подальшого вдосконалення міжнародного співробітництва держав у галузі забезпечення доступної та якісної освіти для всіх з урахуванням умов сучасного суспільства. Отримані результати дослідження підтверджують значущість права на освіту як міжнародного, так національного права, і навіть вплив міжнародних стандартів освіти на внутрішньодержавні механізми її реалізації.

Ключові слова: право на освіту, конституційно-правове регулювання, міжнародно-правові стандарти, забезпечення, гарантування

Pyroha I.S. International standards and regulatory aspects of the right to education.

It is indicated that the right to education is a fundamental natural right of a "second generation" person, a significant sphere of life of people, states and the entire world community, the implementation of which contributes to socio-economic development and even comprehensive development of the individual. The importance of ensuring the right to education is due to the fact that this right is considered in two aspects: as the right to education itself; as a means to realize other human rights in relation to the goals of sustainable development. Despite the special significance of the realization of the right to education, at today's stage, the problem of ensuring access to education for all remains acute and relevant for many states. In addition, the lack of a universal model of education at the international level causes a significant disparity in ensuring access to education in different states, which necessitates international legal cooperation.

The article is devoted to the study of the value characteristics of education in the international aspect. Based on the analysis of international and regional acts, education is presented by the author as a value of international law, which contributes to the reflection of actual issues of the implementation of the constitutional right to education. The author comes to the conclusion that the role of international cooperation in the field of education is growing, affecting the broadest strata of the population of the entire globe. Special attention is paid to understanding the principle of equality of the right to education. An analysis of international acts in the field of equal right to education is carried out. The development of the right to education in modern conditions of the development of statehood is indicated. The main directions of international legal cooperation in the field of ensuring the right to affordable and quality education for all are considered. The problems of ensuring the right to education at the universal level are highlighted, including those related to changes in the education system caused by the Covid-19 pandemic. The purpose of the work is to identify the features of the international legal mechanisms for ensuring the right to education, which was achieved with the help of general scientific (dialectical method, methods of analysis, synthesis, induction, deduction) and private scientific methods (legal analysis, comparative legal method) which used in the work. The formulated conclusions show the need for further improvement of international cooperation of states in the field of providing affordable and high-quality education for all, taking into account the conditions of modern society. The obtained results of the study confirm the importance of the right to education as international and national law, and even the influence of international standards of education on domestic mechanisms of its implementation.

Key words: right to education, constitutional and legal regulation, international legal standards, provision, guarantee.

Постановка питання. Право на освіту є фундаментальним природним правом людини «другого покоління», значущою сферою життя людей, держав та всього світового співтовариства, реалізація якого сприяє соціально-економічному розвитку і навіть всебічному розвитку особистості. Значимість забезпечення права на освіту обумовлена тим, що це право розглядається у двох аспектах: як саме право на освіту; як засіб для реалізації інших прав людини у взаємозв'язку з цілями сталого розвитку. Незважаючи на особливу значимість реалізації права на освіту, на сьогоднішньому етапі проблема забезпечення доступу до здобуття освіти для всіх залишається гострою та актуальною для багатьох держав.

Крім того, відсутність універсальної моделі освіти на міжнародному рівні викликає суттєву диспропорцію у забезпеченні доступу до освіти у різних державах, що зумовлює необхідність міжнародно-правового співробітництва.

Освіта є цінністю міжнародного права з низки підстав.

По-перше, право на освіту регулюється такими міжнародними та регіональними актами, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (зокрема ст. 23 та 24), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Статут ЮНЕСКО, Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (ЮНЕСКО), Декларація прав дитини, рекомендація «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей 1990 р., Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок від 7 листопада 1967 р., Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р., ст. 2 Протоколу № 1, прийнятого в 1952 р., Конвенція про технічну та професійну освіту, Рекомендація про становище вчителів. Право на освіту закріплено у конституціях багатьох держав, було закріплено навіть у Конституції СРСР 1977 р. (ст. 45).

По-друге, наймасовішим суб'єктом сфери освіти є діти. Саме захисту їхніх прав присвячено низку міжнародних документів. Освіті дітей присвячено п. 13 Всесвітньої декларації щодо забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей. Зазначено, що світовій спільноті можна було б зробити на користь розвитку дітей світу найважливіший внесок – забезпечити надання базової освіти та досягнення відповідного рівня грамотності. Пріоритет інтересів та добробуту дітей у всіх сферах життя держави проголошено і в Конвенції ООН про права дитини, проголошено пріоритет інтересів та добробуту дітей у всіх сферах життя держави. Проблема захисту прав дитини набула для України особливої значущості з 1990 р., коли держава взяла на себе зобов'язання щодо виконання Конвенції ООН про права дитини.

По-третє, сама політика та діяльність ЮНЕСКО у сфері освіти репрезентує собою сукупність міжнародно-визнаних прав людини та практичної роботи щодо їх реалізації. На цій базі ЮНЕСКО і розробляє основні засади своєї політики у сфері освіти, створює та класифікує його норми та основні напрямки розвитку різних освітніх програм. Багато держав-членів ЮНЕСКО щодо стратегії розвитку освіти прагнуть використати міжнародний досвід у цій сфері, і головна роль у реалізації національних програм в освітній сфері все ж таки належить державам-членам ЮНЕСКО.

Статут Організації першочергового значення приділяє підтвердженню принципу миру, віри

у права людини та основні свободи; гідності та цінності людської особистості; сприяння соціальної справедливості. Він започаткував утвердження в сучасних міжнародних відносинах та міжнародному праві принципу загального заохочення розвитку освіти для всіх, без будь-якої дискримінації.

Прогресивні мислителі людства все ж завжди акцентували увагу на вагомості освітнього простору та вважали принцип рівності для здобуття освіти одним із визначальних. Дж. Локк, виводячи на перший план виховання перед особливими здібностями, що вроджені у людини, обґрунтував тезу про початкову рівність дітей і визначальну роль освіти для становлення людини [1, с. 410].

Аналіз наукових джерел: Проблеми правової політики у сфері освіти постійно привертала увагу вітчизняних і зарубіжних юристів і практичних працівників. Серед них варто виділити роботи Т.А. Денисової, І.М. Жаровської, В.М. Дрьоміна, Н.А. Мирошніченко, А.П. Тузова, М.Д. Шаргородського, М.І. Хавронюка та інших видатних вчених та практиків.

Питання міжнародного регулювання освіти, на жаль, не є достатньо дослідженими. Як правило, вчені приділяють увагу окремим напрямкам співпраці, але комплексні дослідження практично відсутні. Найбільш комплексний розгляд був зроблений Є. Красняковим [2]. Серед окремих робіт виділяються статті, присвячені болонському процесу, наприклад, стаття М. Гольбіна [3].

Виклад матеріалу дослідження. Право на освіту має багатоаспектний характер, зумовлений такими факторами, як вік, соціально-демографічна категорія учнів, рівень та характеристики здобуття освіти. На міжнародному рівні зроблено спроби сформулювати мінімальні стандарти реалізації права на освіту з урахуванням його названих характеристик. Так, перші кроки до міжнародного співробітництва в галузі освіти зроблено шляхом ухвалення Всесвітньої декларації про освіту для всіх [4], метою якої було забезпечення загального доступу до базової освіти для всіх дітей, молодих людей та дорослих. У Даркарі у 2020 р. утворено Всесвітній форум з освіти [5], а також у Декларації тисячоліття сформульовані цілі стійкого розвитку (далі – ЦСР), одними з яких є забезпечення всеосяжної та справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх.

На Всесвітньому форумі з освіти у 2015 р. прийнято Інчхонську декларацію, яка підтвердила зобов'язання щодо освіти для всіх та визначила новий Глобальний порядок денний в області освіти на період до 2030 р.

Крім того, були прийняті окремі міжнародно-правові документи, що відображають такі аспекти реалізації права на освіту, як гендерна

рівність та інклюзивність освіти, забезпечення права на освіту для різних категорій населення, схильних до обмеження доступу в його отриманні (інваліди, жінки, мігранти, біженці) [6].

Провівши аналіз міжнародно-правових документів, що стосуються права на освіту, це надає можливість сублімувати такі вагомні елементи: право на освіту є невід'ємним, основним правом людини, що закріплене на конституційному рівні; право на освіту забезпечує всебічний розвиток особистості; рівність права на освіту є одним з основних принципів у механізмі його реалізації.

Ще Аристотель відмічав той факт, що у соціальному змісті люди не можуть бути рівними. У кожного закладений свій внутрішній критерій, особливості фізичного, побутового, психологічного існування. Всі люди не можуть бути однаково рівними. Принцип рівності не порушує логіки природних речей, він засвідчує, що незалежно від усіх чинників суспільного буття людям повинні бути забезпечені рівні умови для реалізації їхніх прав. Рівність права на освіту забезпечується визнанням її людьми та загалом суспільством як певної цінності, якою повинні володіти та користуватися всі, для того, щоб така можливість була у кожного.

Проте, незважаючи на активну міжнародно-правову співпрацю в галузі реалізації права на доступну та якісну освіту для всіх, проблема забезпечення загальної доступності до здобуття освіти протягом усього життя не була вирішена.

По-перше, на міжнародному рівні відсутній єдиний документ, що закріплює обов'язкові для всіх держав певні рівні та стандарти здобуття освіти. Так, усі міжнародно-правові документи, що закріплюють право на освіту, гарантують обов'язковість та безоплатність тільки початкової освіти. З урахуванням гарантованості, обов'язковості та безкоштовності лише одного рівня освіти – початкового, на міжнародному рівні назріла тенденція зосередження уваги головним чином на шкільній освіті. Це становище суттєво впливає на реалізацію права на освіту на інших рівнях, таких як дошкільна, середня, середня професійна, вища освіта, та створює диспропорцію доступності здобуття освіти на різних рівнях між державами.

Особливо на проблему забезпечення доступності освіти на інших рівнях наголошує ЮНЕСКО. Зокрема, ЮНЕСКО наголошує на необхідності інклюзивної дошкільної освіти, що відрізняється сильною диспропорцією в країнах з низьким і середнім доходом, у яких мала частка дітей здобувають дошкільну освіту [7]. Крім того, ЮНЕСКО особливо вирізняє вищу освіту та необхідність забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти, зміцненню національного потенціалу у забезпеченні доступної (з урахуванням економічної, соціально-демографічної доступності)

вищої освіти. Так, звертаючись до статистичних даних забезпечення дошкільної освіти, лише 51 із 184 країн (28 %) зробили дошкільну освіту обов'язковою. Обов'язковим є навчання протягом одного року у 29 країнах, двох років – у 13, трьох та більше років – у 9. Частка країн, які запровадили обов'язкову дошкільну освіту, коливається від нуля в арабських державах до 55% у Латинській Америці та Карибському басейні [8].

По-друге, гарантованість обов'язковості початкової освіти не забезпечила загального охоплення дітей початковою освітою, що зумовлено переважно проблемами нерівності соціально вразливих категорій населення [8]. Так, станом на 2020 р. початкову освіту отримували 92% дітей у всьому світі. З 1990 р. кількість учнів у початковій школі збільшилася з 81 до 92%, проте частина Африки на південь від Сахари відстає від цих показників, а кількість тих, що здобувають або здобули первинну освіту досягла 69%. За даними на 2022 р. 258 млн дітей, підлітків та молодих людей (17 %) від загальної кількості не відвідують школу. Диспропорції щодо відвідуваності у розбивці за рівнем добробуту дуже значні: серед 65 країн з низьким та середнім рівнем доходів середній розрив у коефіцієнтах відвідуваності між 20 % найбідніших та 20 % найбагатших домогосподарств становить 9 % для дітей молодшого шкільного віку, 13 % – для підлітків у віці учнів молодших класів середньої школи; 27% – для молоді у віці учнів старших класів середньої школи [9].

По-третє, окрім проблеми забезпечення доступності освіти гостро постає проблема здобуття якісної освіти. Міжнародно-правовий рівень не встановлює мінімальних стандартів якості освіти, зокрема з урахуванням забезпечення права на освіту для вразливих груп населення [10]. Однак важливість надання якісної освіти підтверджує у своїх доповідях і ЮНЕСКО, зазначаючи, що грамотність, наявність високоякісної та інклюзивної системи освіти розширюють можливості людей, дозволяють їм повною мірою брати участь у житті суспільства та сприяють покращенню умов життя. Вона є рушійною силою сталого розвитку, оскільки забезпечує ширшу участь на ринку праці, покращує здоров'я та харчування дітей та сімей, скорочує бідність та розширює життєві можливості [11].

Особливо варто відзначити зміни в галузі освіти, спричинені коронавірусною пандемією Covid-19, яка призвела до найбільшого збою в системі освіти, закриття навчальних закладів, що охопило 94 % світового контингенту учнів, посилення проблеми нерівності у сфері освіти. Пандемія Covid-19 призвела до негативних наслідків і поза межами забезпечення права на освіту, але безпосередньо пов'язаних з ним, наприклад таким, як організація харчування, надання по-

слуг дітям. Крім того, необхідність переходу на навчання із застосуванням дистанційних технологій викликала у багатьох державах проблеми з забезпеченням надання навчальних послуг за допомогою інформаційно-телекомунікаційної системи Інтернет, через її відсутність у деяких державах для більшості населення [12].

Висновки. Таким чином, розглянувши основні напрямки, а також виявлені проблеми міжнародно-правового забезпечення права на доступну та якісну освіту для всіх, з урахуванням сучасних викликів, можна сформулювати такі висновки:

1) право на освіту – одне з основних прав людини, яке має значення для реалізації інших прав;

2) на універсальному рівні спостерігається тенденція активної міжнародної співпраці за різними напрямками реалізації права на освіту, проте проблема забезпечення доступності здобуття освіти на всіх її рівнях, починаючи з дошкільної та закінчуючи вищою освітою та освітою «третього покоління» для всіх, залишається невирішеною. Численні міжнародно-правові документи, а також механізми забезпечення права на освіту не відображають повною мірою всю багатогранність права на освіту і не встановлюють єдиної моделі здобуття освіти протягом усього життя на різних рівнях. Це породжує диспропорцію між більш розвиненими та менш розвиненими країнами в аспекті частки громадян, що отримують дошкільну, шкільну, вищу освіту, а також диспропорцію забезпечення рівного доступу до здобуття освіти різних груп населення, особливо тих, які перебувають у вразливому становищі;

3) на сьогоднішній день особлива увага приділяється проблемам забезпечення доступної та якісної освіти, спричиненої пандемією Covid-19, так як багато держав не були готові до нових реалій, в частині необхідності організації системи освіти, зокрема спричиненим запровадженням дистанційних технологій;

4) як продовження попередніх висновків, на міжнародно-правовому рівні особливо наголошується, що не вироблені єдині універсальні обов'язкові рівні та стандарти освіти, у зв'язку з чим зусилля в галузі розвитку освіти звелися до прагнення забезпечити загальне охоплення лише шкільною освітою, що суттєво зменшило увагу до інших найважливіших питань реалізації доступності освіти, таких як забезпечення доступності інших рівнів освіти, оцінки якості освіти. У зв'язку з цим для повноцінного забезпечення права на освіту необхідний підхід до забезпечення права на освіту як інклюзивної та справедливої якісної освіти, а також можливості безперервного навчання для всіх, що виходить за межі початкової освіти, у тому числі з урахуванням необхідності забезпечення освіти в умо-

вах пандемії Covid-19 та розвитку дистанційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Локк Дж. Сочинения: в 3-х т / Дж. Локк; пер. с англ. и лат. URL: https://platononet/load/knigi_po_filosofii/istorija_novoe_vremja/lokk_dzhon_sochinenija_v_3_tomakh_t_1_2_3/10-1-0-55.
2. Красняков Є. Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України. 2012. № 14. С. 22–267.
3. Гольбін М. Болонський процес в Україні – як воно студентам сім років потому. URL: <http://www.osvita.org.ua/bologna/articles/>.
4. World Declaration on Education for All and Framework on Meeting Basic Learning Needs. (Jomtien, Thailand. 5–9 Mart 1990.). URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147R.pdf>.
5. World Conference on Education (Dakar, Senegal, 26–28 April 2000). Dakar Action Framework. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147R.pdf>.
6. Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти (14 грудня 1960 року, Париж). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU60K04U?ed=1960_12_15.
7. Із самого початку: побудова інклюзивного суспільства за допомогою інклюзивної дошкільної освіти: Звіт ЮНЕСКО про глобальний моніторинг освіти URL: <https://www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378078/PDF/378078eng.pdf.multi>.
8. Посібник з освіти з прав людини за участі молоді. Страсбург: Видавництво Ради Європи F-67075, 2020. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>.
9. Інклюзивність та освіта: для всіх означає для всіх: Резюме всесвітньої доповіді щодо моніторингу освіти. URL: http://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/200213rus_0.pdf.
10. Miles S., Singal N. The Education for All and inclusive education debate: conflict, contradiction or opportunity? *International Journal of Inclusive Education*, 2009. V. 14, N 1. P. 1–15.
11. Рідей Н., Паламарчук С, Шофолов Д. Міжнародні стандарти як інструменти управління якістю освіти в Україні та США. *Порівняльно педагогічні студії*. 2013. № 3.
12. Про вплив кризи COVID-19 на право на освіту: Звіт Спеціального доповідача з права на освіту від 20 червня 2020 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/158/05/PDF/G2015805.pdf?OpenElement>.
13. Белов Д.М., Белова М.В., Конституційно-правові засади статусу: окремих категорії громадян (на прикладі біженців). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 75(1). Частина 1. 2023. С. 65–71.
14. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301–310.
15. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.